

MAÜ
PRESS

Artuklu Kaime

Türk Siyasal Hayatında Federasyon Yanlısı Bir Kürt Muhalefet Partisi: Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ÖrneğiMuhittin Işık | 0000-0002-8477-4622 | muhittin.isik.kou@hotmail.com

Adalet Bakanlığı, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03nrb5p64>Geliş Tarihi 26.12.2024
Kabul Tarihi 23.03.2025
Yayın Tarihi 27.03.2025**Atf Bilgisi**

Işık, M. (2025). Türk siyasal hayatında federasyon yanlısı bir Kürt muhalefet partisi: Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) örneği. *Artuklu Kaime*. 15, 79-95.

Öz

Bu çalışma, 2002 yılının başında bir Kürt muhalefet partisi olarak kurulan Hak ve Özgürlükler Partisi'nin kuruluş sürecini ve ideolojik konumunu Kürt hareketini temsil eden başlıca partilerle (Halkların Demokratik Partisi, Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, Hür Dava Partisi) karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamıştır. Literatür taramasının sonucunda Kürt hareketinin en önemli siyasi aktörleri arasında gösterilen Halkların Demokratik Partisi üzerine çok sayıda, Hür Dava Partisi üzerine sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmakla birlikte 22 yıllık siyasi serüveni mevcut Hak ve Özgürlükler Partisi'nin üzerine kayda değer bir çalışmanın bulunmadığı saptanmıştır. Bu çerçevede, Hak ve Özgürlükler Partisi'nin kurumsal belgeleri (Parti tüzüğü, programı, seçim bildirgeleri) ve partili yetkililerin söylemleri üzerinden yapılacak söylem analizi ile partinin politikaları derinlemesine incelenmiştir. Hak ve Özgürlükler Partisi'nin kurumsal belgeleri ve partili yetkililerin söylemleri analiz edildiğinde Kürt kimliğiyle bütünleşen partinin sıklıkla Kürt meselesine odaklandığı anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında, muhalefet Kürt partisi konumundaki Hak ve Özgürlükler Partisi'nin, diğer Kürt partileri kadar tanınmamasına rağmen, Kürt sorununu Türkiye'nin öncelikli sorunu olarak gördüğü, Kürt sorununa diğer partilere oranla daha çok vurgu yaptığı ve Kürt sorununun çözümünün ancak federasyon ile mümkün olacağı görüşünü savunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kürt Hareketi, Kürt Meselesi, HAK-PAR, HDP, HÜDA PAR.

Öne Çıkanlar

- Hak ve Özgürlükler Partisi, Kürt meselesini Türkiye'nin öncelikli sorunu olarak görerek federasyonla çözüm önerisi sunan farklı bir ideolojik konum benimsemektedir.
- Partinin kurumsal belgeleri ve yetkili söylemleri, Kürt kimliğiyle güçlü bir bağ kurduğunu ve söylemini bu ekseninde şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.
- Literatürde yeterince yer bulamayan Hak ve Özgürlükler Partisi, diğer Kürt partileriyle karşılaştırmalı olarak incelenerek akademik bir boşluğu doldurmaktadır.

A Pro-Federation Kurdish Opposition Party in Turkish Political Life: The Case of the Party of Rights and Freedoms (HAK-PAR)

Muhittin Işık | 0000-0002-8477-4622 | muhittin.isik.kou@hotmail.com

Ministry of Justice, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03nrb5p64>

Date of Submission 26.12.2024
Date of Acceptance 23.03.2025
Date of Publication 27.03.2025

Abstract

This study aims to examine the establishment process and ideological position of the Party of the Rights and Freedoms which was established as a Kurdish opposition party in early 2002, in comparison with the main parties (Peoples' Democratic Party, Peoples' Equality and Democracy Party, Free Cause Party) representing the Kurdish movement. As a result of the literature review, it has been determined that although there many academic studies on the Peoples' Democratic Party, which is shown as one of the most important political actors of the Kurdish movement and a limited number of academic studies on the Free Cause Party, there is no significant study on the Rights and Freedoms Party, which has a 22-year political adventure. In this context, the policies of the Rights and Freedoms Party were examined in depth with the discourse analysis to be made through the institutional documents of the Party of Rights and Freedoms (party statute, program, election manifestos) and the discourses of the party officials. When the institutional documents of the Party of Rights and Freedoms and the discourses of the party officials are analyzed, it is understood that the Party, which is integrated with the Kurdish identity, often focuses on the Kurdish issue. Within the scope of the research, it has been concluded that the Party of Rights and Freedoms, which is the opposition Kurdish party, although it is not as well known as other Kurdish parties, sees the Kurdish problem as Turkey's priority problem, emphasizes the Kurdish problem more than other parties and defends the view that the solution of the Kurdish problem is only possible with a federation.

Keywords: Political Science and Public Administration, Kurdish Movement, Kurdish Issue, HAK-PAR, HDP, HÜDA PAR.

Highlights

- The Rights and Freedoms Party adopts a distinct ideological stance by viewing the Kurdish issue as Turkey's primary problem and proposing federalism as its solution.
- The party's official documents and leaders' discourse reveal a strong identification with Kurdish identity and a narrative shaped around it.
- By comparatively analyzing the Rights and Freedoms Party with other Kurdish parties, this study addresses a gap in the academic literature.

Citation

Işık, M. (2025). Türk siyasi hayatında federasyon yanlısı bir Kürt muhalefet partisi: Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) örneği. *Artuklu Kaime*. 15, 79-95.

GİRİŞ

1982 Anayasası, siyasi partileri, demokratik hayatın olmazsa olmazı olarak kabul etmiştir (Anayasa, m. 68). Anayasanın bu maddesinde demokrasinin siyasal partiler vasıtasıyla anlam kazandığı anlaşılmaktadır (Işık, 2024a: 136). Siyasal partiler, demokratik sistemlerde seçmen iradesinin somutlaşmasına ve temsiline katkıda bulunmaktadır. Bu bakımdan siyasal partiler, siyasi karar alma sürecini etkileyebilmekte, siyasi iktidarın kullanımında hayati rol oynamaktadır. Halkın toplumsal sorunlar karşısında bilinçlendirilerek kamuoyu oluşturulmasıyla halkın talep ve beklentilerinin siyasi karar alma mekanizmalarında işlenmesine destek sağlayan siyasi partiler, modern demokrasilerin temel yapı taşları konumundadır (Uslu ve Angun, 2020: 40).

Türkiye’de Ocak 2025 yılı itibarıyla toplam 169 siyasal parti bulunmaktadır (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2025). Bu partilerin içerisinde Kürt hareketini temsil eden siyasi partiler de bulunmaktadır. Bu partiler: Halkın Emek Partisi (HEP, 1990), Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP, 1992), Demokrasi Partisi (DEP, 1993), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP, 1994), Demokratik Halk Partisi (DEHAP, 1997), Özgür Toplum Partisi (ÖZGÜR PARTİ, 2003), Demokratik Toplum Partisi (DTP, 2005), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP, 2008), Halkların Demokratik Partisi (HDP, 2012) ve Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti, 2012) şeklinde sıralanabilir (Işık, 2023: 41). HDP’den sonra günümüzde Kürt siyasi hareketinin en önemli aktörleri arasında, 2002 yılının başlarında kurulan Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve 2012 yılının sonlarında kurulan Hür Dava Partisi’nin (HÜDA-PAR) yer aldığı ileri sürülebilir.

Kürt muhalefet partisi olarak HAK-PAR’ın ana hatlarıyla kuruluş sürecini ve ideolojisini ele alan bu çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: HAK-PAR neden kurulmuştur? HAK-PAR ideolojik olarak hangi çizgide durmaktadır? HAK-PAR’ın ideolojisi, HDP ve HÜDA PAR’ın ideolojilerinden hangi temel noktalarda ayrılmaktadır? HAK-PAR’ın Kürt sorununa yaklaşımı ve çözüm önerileri, diğer Kürt partilerinin yaklaşımlarından ve önerilerinden ne ölçüde farklıdır? HAK-PAR’ın federasyon savunusu, diğer Kürt partilerinin özerklik ve bağımsızlık talepleriyle nasıl bir ilişki içindedir? Bu sorulara anlamlı yanıtların verilebilmesi için öncelikle HAK-PAR’ın kuruluş sürecinin üzerinde durulmuş, sonrasında ise HAK-PAR’ın ideolojik konumu, Kürt siyasal hareketinin iki önemli aktörü olarak HDP ve HÜDA-PAR ile karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Son olarak araştırmada HAK-PAR’ın konu olarak seçilmesinin sebepleri şunlardır: Birincisi, Kürt hareketinin siyasal temsilcisi olarak yoğunlukla HDP üzerine akademik çalışmaların yapılmış ve böylelikle HAK-PAR gibi bir siyasal partinin göz ardı edilmiş olmasıdır. İkincisi, HAK-PAR’ın diğer Kürt partilerine kıyasla daha özgün bir siyaset tarzını sergilemesi ve kendisini doğrudan bir Türkiye partisi değil, Kürdistanı parti olarak tanımlamasıdır. Üçüncüsü, siyasetinin merkezine Kürt sorununu yerleştiren HAK-PAR’ın açıkça “federasyon”dan yana olan tek siyasi parti olmasıdır.

Detaylı literatür taramasının sonucunda Türkiye’deki adem-i merkezîyet tartışmaları üzerine yazılmış az sayıda lisansüstü tezler bulunmakla beraber (Ateş, 2016; Gümüş, 2002; Köroğlu, 2015; Ökmen, 1999), bu çalışmalardan yalnızca birinin (Köroğlu, 2015) HAK-PAR’ın Kürt sorunun çözümüne dair önerilerine çok sınırlı olarak değindiği sonucuna varılmış, doğrudan HAK-PAR’ı konu edinen bir kitap, kitap bölümü veya makalenin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bundan dolayı bu çalışmada HAK-PAR’ın kurumsal belgeleri (Parti tüzüğü, programı, seçim bildirgeleri) ve partili yetkililerin söylemleri üzerinden yapılacak söylem analizi ile partinin politikaları derinlemesine incelenerek literatürdeki bu boşluk büyük ölçüde giderilmek istenmiştir. Son olarak bu çalışmada, HAK-PAR’ın federal devlete yaklaşımını ele almadan önce federal devletin ana hatlarıyla açıklanmasının daha yararlı olacağı düşünülmüştür.

1. Federalizme Genel Bir Bakış

Devlet olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu ileri sürülebilir (Ay ve Uçar, 2015: 196). Siyasal iktidarın kurumsallaşmış formu olarak ifade edilebilecek (Saygılı, 2010: 62) modern devletin ortaya çıkışından itibaren küresel düzeyde siyaset ilişkisinin merkezinde yer edindiği söylenebilir. Modern devletler, ortaya çıkışından beri değişimlere uğramış olmakla beraber meşru güç kullanma tekelini, vergilendirme yetkisini böylelikle iktisadi yaşamda yer almayı ve kültürel hayatı yönlendirme gücünü sürekli elinde tutmuştur (Zabunoğlu, 2018: 537). Günümüze kadar çok sayıda devlet kurulmuş ve yıkılmıştır. Günümüzde devlet-dışı aktörlerin küresel düzeyde etkinliği artmışsa da devletler önemini hiçbir zaman bütünüyle yitirmemiştir. Hâlihazırda dünya genelinde iki yüze yakın “tanınmış” devlet mevcuttur. Ne var ki, devletin tanımı hakkında literatürde hâlâ görüş birliğine varılamamıştır (Özkaya, 2020: 318). Arapçada sürekli olarak değiştirmek, art arda getirmek, döndürmek, zamanın veya talihin el değiştirmesi, dönmesi anlamlarına denk gelen “devle” kelimesinden türetildiği ifade edilen devlet (Gözler, 2017: 5), sınırları belli bir toprak parçası üzerinde egemen bir yetki alanı tesis etmiş ve bir dizi sürekli kurumu vasıtasıyla otorite uygulayan siyasal bir yapıdır (Heywood, 2018: 101).

Devletin tanımı ve tarihsel gelişimi kadar devletlerin şekilleri de önem arz etmektedir. Devlet şekilleri konusunda genellikle birden fazla sınıflandırma yapılmakla birlikte literatürde bu konuda sıklıkla iki ayırım öne çıkmaktadır. Birinci ayırma göre, egemenliğin kaynağı bakımından devlet şekilleri “monarşi” ve “cumhuriyet” biçiminde ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ikinci ayırım ise devlet şekillerini, egemenliğin yapısına, devletlerin kuruluşlarına ya da devletin örgütlenme yapısına göre “üniter devlet” ve “bileşik devlet” olarak ikiye ayırmaktadır. Bileşik devletler de kendi içerisinde “devlet birlikleri” ve “devlet toplulukları” olarak ikiye ayrılmaktadır. Devlet birlikleri, “şahsi birlik” ve “hakiki birlik” olarak iki çeşit iken; devlet toplulukları ise “konfederasyon” ve “federasyon” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Gözler, 2018: 171-198; Gözler, 2020: 515-541). Bu bakımdan federasyon olarak da adlandırılan federal devlet, devlet şekillerinden biri olan devlet toplulukları içerisinde bulunmaktadır. Federalizm ise federal devletlerin teşkilatlanması sonucu vücut bulan siyasi bir sistemdir. Dünya genelinde federalizmin uygulandığı birbirinden farklı çok sayıda devlet mevcuttur. Söz gelimi Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Brezilya vb. yüzölçümleri açısından büyük olan federal devletlerin yanı sıra Almanya, 1993’ten beri İsviçre gibi yüzölçümleri nispeten daha küçük olan devletler de bulunmaktadır. Federal devletlerden bazıları liberal demokrasiyi benimsemişken bazıları ise sosyalizm yanlısı olmuştur. Rusya, Belçika, Avusturya gibi federal devletlerden bazıları ayrılma (Üniter devletin bölünmesi) yolu ile Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre gibi bazı devletler de birleşme yoluyla meydana gelmişlerdir. Federal devletlerin değişik uygulamaları bulunsu da belli ve ortak özellikleri de söz konusudur. İki ayrı hukuk düzenin, federal devlet ile federe devlet arasında yetki bölüşümünün gerçekleşmesine karşılık gelen özerklik prensibinin ve federe devletlerin, federal devletin organlarında temsil edilmesini ifade eden katılma prensibinin varlığı federal devletlerin müşterek özelliklerindedir (Çağdaş, 2019: 161-162). Federasyonlar ile üniter devletleri birbirinden ayıran temel kıstas ise, siyasal merkezîyetçiliğin varlığı ya da yokluğudur. Federasyonlar, çok sayıda siyasal merkezi haiz siyasal birlik olduğundan çok merkezlilik ilkesine dayanmaktadır. Bu çerçevede siyasal iktidar, federal ve federe otoriteler şeklinde farklı siyasal varlıklar arasında bölünmüştür (Uygun, 1996).

Türkiye yapısı itibarıyla federal değil; Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, Japonya gibi üniter (Tekçi) bir devlet modelini benimsemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda devletin yapısının üniter olduğu açıkça ifade edilmemişse de “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir. Bayrağı, şekli kanununda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı “İstiklal Marşı”dır. Başkenti Ankara’dır” (m. 3) denilerek üniter yapı

korunmak istenmiştir. Anayasanın bu maddesinden anlaşılacağı üzere, Türkiye’de tek bir Anayasa düzeninin olması, tek bir resmî dil, tek bir bayrak, tek bir başkent in geçerliliği federatif yapının uygulanmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir.

Öte yandan federasyon, siyasal özerklik gibi kavramların Türkiye’de etnik çatışma sorunlarına ışık tutabileceği ifade edilebilir. Ancak Türk milletinin bölünmezliği üzerine inşa edilen Türk milletinin birliğine ilişkin Kemalist yaklaşım, başlangıcından itibaren, etnik, dilsel, kültürel azınlıkların eşit haklarını inkar etmiştir. Bu anlamda bölünmezlik prensibi, kesin surette, merkezîyetçi devlet yapısı, azınlık haklarının tarihsel, kültürel ve hukuki zeminde çatışmanın demokratik çözümünden yana olan Kürt halkının meşru hak ve talepleriyle çatışmakla kalmamış, aynı zamanda diğer birçok bölgenin “merkezisizleştirme” ve yerel-bölgesel özyönetim hak talepleriyle de çatışmıştır (Benedikter, 2014: 15).

2. Hak ve Özgürlükler Partisi’nin Kuruluş Süreci

11 Şubat 2002’de Abdülmelik Fırat’ın genel başkanlığında kurulan¹ HAK-PAR²,² in şuan ki genel başkanı Düzgün Kaplan olup Ocak 2025 itibarıyla üye sayısı, 1.593’tür (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2025). Parti Tüzüğü’ne göre HAK-PAR, “yenilikçi, değişimci, demokrat, yurtsever değişik görüşlere sahip unsurların üye olduğu çoğulcu, katılımcı, kolektif ve akla dayalı demokratik bir kitle partisidir.” Amblemi ise, kol kola girmiş üç insanın güneş önünde duruşudur. Partinin başlıca kuruluş amacı, çoğulcu demokratik toplum modelini hayata geçirmektir. Bu doğrultuda parti, Türkiye’yi idari, politik, iktisadi ve sosyolojik açıdan, evrensel demokratik hukuk normları çerçevesinde Kürt ve Türk halklarının eşitliği temelinde, demokratik ve federal tarzda yeniden yapılandırmayı; Kürt sorununu hak eşitliği temelinde toplumsal uzlaşmayla çözmeyi amaçlamıştır (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2024a). Progamında ise yeniliklere ve değişime açık olma prensibini gözeten HAK-PAR’ın merkezîyetçi yönetim yerine katılımcılığı, itaatkarlık yerine özgürlükçülüğü, çalışmalarda bireysellik yerine dayanışmayı ve paylaşmayı benimseyen bir parti olduğu vurgulanmıştır. Yeniliklere ve değişime açık olan ve Kürt sorununda ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını esas alan HAK-PAR’a göre Kürt sorununun kalıcı bir çözüme kavuşturulması için Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi, Paris Şartı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Süreci, Katılım Ortaklık Belgesi, Kopenhag Kriterleri vb. Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası sözleşme ve antlaşmalara uyulması gerekmektedir (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2020a). Kendisini bir Türkiye partisi olarak değil, “Kürdistani bir parti” olarak nitelendiren HAK-PAR’ın kuruluşunda diğer partilerin Kürt meselesinin çözümü konusundaki samimiyetsizliği ve Kürt siyasetindeki boşluğu doldurma çabası belirleyici olmuştur (Amed Radyo TV, 2023). HAK-PAR genel başkan yardımcısı ve Erbil temsilcisi Sana Sezen,

¹ HAK-PAR’ın kuruluş sürecinde 2016-2019 yılları arasında partinin genel başkanı olan Refik Karakoç’un çabaları göz ardı edilmemelidir. Sosyal demokrat Halkçı Parti’nin (SHP) yanı sıra HEP ve DEP gibi Kürt partilerinde çalışmalarda bulunan Karakoç, bu Kürt partilerinin kapatılmasının ardından Demokrasi ve Değişim Partisi’nin (DDP) kuruluş çalışmalarında yer almıştır. 1995’te DDP genel başkanlığına getirilen Karakoç, DDP’nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması sonucunda 1996’da kurulan Demokrasi ve Barış Partisi’nin (DBP) kurucu genel başkanı olmuştur. 1999’da aldığı cezalardan dolayı DBP genel başkanlığı görevinden ayrılan Karakoç, 2002’de HAK-PAR’ın kurulması üzerine partisinin tüm organlarıyla beraber HAK-PAR’a katılmıştır. HAK-PAR’da Şeyh Sait’in torunu olan, dindar-muhafazakar ve demokrat kimliğiyle bilinen Kurucu Genel Başkan Abdülmelik Fırat’tan (2002-2006) sonra sırasıyla; Sertaç Bucak (2006-2008), Bayram Bozgel (2008-2012), Kemal Burkay (2012-2014), Fehmi Demir (2014-2015), Refik Karakoç (2016-2019), Latif Epözdemir (2019-2022) ve Düzgün Kaplan (2022-) genel başkanlık görevini üstlenmiştir (<https://hakpar.org.tr>, 2024). 2014-2015 yılları arasında HAK-PAR genel başkanlığı görevini yürüten Fehmi Demir, Mersin’in Tarsus ilçesinde geçirdiği trafik kazası sonucu yaşamını yitirmiştir (Anadolu Ajansı, 2015; CNN Türk, 2015; Haber Türk, 2015; TRT Haber, 2015). Yaşanan acı olay sebebiyle Demir, HAK-PAR genel başkanlığı görevinde en kısa süre kalan isim olmuştur.

² HAK-PAR’lı yetkililer açıklamalarında sıklıkla partinin Kürtçe ismi olarak *Partiya Mafû Azadiyan*’a atıfta bulunmaktadır. Bu durum, HAK-PAR’ın Kürt dili konusundaki hassas tutumunu yansıtmaktadır.

partisinin kuruluş amacının Kürtlerin sorunlarını legal, demokratik alanda ve meşru zeminde savunmak olduğunu ifade etmiştir (ALTER MEDYA, 2023). Sezen, Hak-PAR'ın tekçi yapıyı reddeden; çok dilliliği, çok kültürlülüğü, çok dinliliği, çok ulusluluğu savunan bir parti olduğunu vurgulamıştır (ALTER MEDYA, 2021).

Öte yandan kuruluşundan çok kısa bir süre sonra hakkında kapatılma davası açılan HAK-PAR, altı yıl boyunca kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışsa da dava, 2008'de "kapatılma talebinin reddi" ile sonuçlanmıştır (Rûdaw, 2023a). Bu doğrultuda 14 Mart 2002'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca kapatılma istemiyle açılan davanın iddianamesinde ağırlıklı olarak Anayasanın birçok maddesinde vurgulanan "Devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bölünmezliği" ilkesinin üzerinde durulmuştur. İddianamede söz konusu ilkenin yanı sıra HAK-PAR'ın parti tüzüğünde ve programında Kürt sorunu konusundaki hassas tutumu ve sorunun çözümünde federatif yapıyı çözüm olarak görmesi de etrafıca ele alınmıştır. Davalı Parti konumundaki HAK-PAR, davanın aşamalarında iddiaları reddetmiştir. Özetle, Kürt diye bir etnik grup yoksa Kürtlükten söz etmenin de bir suç unsuru teşkil etmeyeceğini ve bir siyasal partinin kapatılmasına gerekçe olamayacağını, Kürt meselesinden bahsetmenin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırılık manasına gelmeyeceğini, etrafıca irdelendiğinde Tüzük ve programın Türkiye'nin birlik ve bütünlüğüyle bir sorununun olmadığını görüleceğini, bölge meclisleriyle yeni bölgeler oluşturulmadığını, Türkiye'de tarihsel, siyasal ve kültürel referansları olan coğrafi bölgeler üzerinde bölge meclislerinin oluşturulmasının benimsendiğini, bunun da Anayasa'nın 126. maddesinin 3. fıkrasıyla çelişmediğini, partinin teknik olarak federal bir sistem önermediğini savunmuştur (Anayasa Mahkemesi, 2008: 50)

Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinde bir siyasal partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması üç durumda mümkündür. Birincisi, bir siyasal partinin tüzük ve programının devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olması, sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlaması, suç işlenmesini teşvik etmesidir. İkincisi, bir siyasal partinin Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerin3 odağı haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi tarafından tespitidir. Üçüncüsü ise, bir siyasal partinin yabancı, devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruklığında olmayan gerçek ve tüzel kişilerden yardım almasıdır. Anayasa Mahkemesi'ne göre Tüzük ve programında belirtildiği şekilde HAK-PAR'ın Kürt sorunu olarak ele alıp değerlendirdiği soruna, kendine göre çözüm önerileri getirmesi vatandaşlık temelinde ulus kavramının reddi olarak nitelendirilemez. Kapatma davasının partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra açıldığı da dikkate alındığında, belli bir sorunun varlığına ve buna ilişkin çözüm önerilerine ilişkin ifadelerin demokratik bir rejimde düşünce ve ifade hürriyeti çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. Gerek iddianamede gerekse ilerleyen aşamalarda partinin söz konusu amaçları gerçekleştirmek için Anayasa dışı bir yöntemi uygulayacağına yönelik herhangi bir delile de yer verilmemiştir. Son tahlilde 29 Ocak 2008'de Anayasa Mahkemesi, 6'ya 5 ile HAK-PAR'ın kapatılma istemini reddetmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2008: 50-54).

Anayasa Mahkemesi'nin HAK-PAR'ın kapatılma istemini reddetmesinden hemen sonra HAK-PAR, "Açılım ve Kürt Sorunu İçin Demokratik Federal Çözüm Önerisi" başlıklı bir rapor hazırlayarak, bu raporda da Kürt meselesinin çözümüne dair önerilerini sunmuştur. Kürt sorununun barışçıl ve demokratik yollarla çözümünün mümkün olabileceğini savunan HAK-

³ 1982 Anayasası'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında "Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez" şeklindeki ibarelere yer verilmiştir.

PAR; Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşan dünya düzeninde bir ulus olmalarına rağmen Kürtlere hiçbir statünün tanınmadığını, Kürt halkının temel haklarının ihlal edilmesinden kaynaklanan Kürt sorununun aynı zamanda demokrasi ve Türk sorunu olduğunu, Türkiye'nin Kürt sorunun çözümünde demokrasiyi ve hukukun evrensel normlarını esas alması gerektiği belirtmiştir. HAK-PAR'a göre tekçi ve türdeş Cumhuriyet anlayışından vazgeçilmeli, Türkiye çok dilli, çok kültürlü, çok uluslu gerçeğine uygun bir şekilde federal tarzda yeniden yapılandırılmalı, siyasal ve idari sistem ülkenin etnik ve dini yapısına uygun olarak çoğulcu bir niteliğe kavuşmalıdır. Federalizmin birlik içinde çeşitlilik olarak tanımlandığı raporda çözüm için; eksiksiz düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, militarizmin tasfiyesi, Avrupa Birliği süreci, toplumda şoven yargıların kırılması, demokratik siyasal kültür, toplumun güven ve desteğini kazanmak, bölgesel düzeyde Kürtlerle barışmak, geçmişle yüzleşme, hukuk ve eğitim sisteminin demokratikleştirilmesi, Kürtçeye serbesti, genel af, köy koruculuğu sisteminin kaldırılması, ordunun iç güvenlikten çekilmesi, bölgeyi ekonomik yönden kalkındırma, Kürtçeye resmi statü, siyasal katılım, bölgesel yerinden yönetim reformu, demokratik çoğulcu bir anayasa gibi konuların önemine dikkat çekilmiştir (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2009).

3. Hak ve Özgürlükler Partisi'nin İdeolojisi

Her şeyden önce HAK-PAR'ın ideoloji birliğini reddettiği belirtilmelidir (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2024a). Daha önce belirtildiği üzere Parti Tüzüğü'nde HAK-PAR'ın demokratik bir kitle partisi olduğu vurgulanmışsa da Kürt kimliğiyle bütünleşen parti, kendisini sağ ya da sol bir parti olarak tanımlamamıştır. Ancak HAK-PAR'ın sol yönünün daha baskın olduğu öne sürülebilir. Partinin ideolojisinin mutlak surette anlaşılması için partinin kurumsal belgelerinin yanında HAK-PAR'lı yetkili ve temsilcilerin açıklamalarına yer vermek gerekmektedir.

2022'den beri HAK-PAR genel başkanı olan Düzgün Kaplan, HAK-PAR'ın "Kürt milliyetçisi bir parti" olarak tanımlanmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Kaplan, Kürt meselesini siyasetin merkezine alan HAK-PAR'ın bir kitle partisi olarak kurulduğunu ve içinde liberallerin, milliyetçilerin, sosyalistlerin, muhafazakarların yer aldığını ifade etmiştir (Trend Medya, 2024). Bu yönüyle HAK-PAR'ın, Türk siyasal hayatının 1980 sonrası döneminin en etkili partilerinden olan Anavatan Partisi'nden (ANAP) esinlediği ileri sürülebilir. Bilindiği üzere ANAP genel başkanı Turgut Özal, dört farklı eğilimi (liberal, muhafazakar, milliyetçi, sosyal demokrat) bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Son tahlilde aynı hedefi taşıdığı öne süren HAK-PAR'ı "Kürt ANAP"ı olarak nitelendirmek mümkündür.

HAK-PAR genel başkan yardımcısı Latif Epözdemir, HAK-PAR'ın demokratik liberal bir kitle partisi olduğunu, ancak başlı başına ideolojik bir sol parti olmadığını ileri sürmüştür. Epözdemir, sadece sol kesimi temsil etmediklerini, Kürdistan'da içlerinde solcu, İslamcı, yurtsever, demokrat kimselerin bulunduğu demokratik, özgürlükçü ve barışçıl kesimleri temsil ettiklerini ifade etmiştir. Dahası, demokrasi yanlısı olmasından dolayı HAK-PAR'ın bir sol parti olarak anıldığını, Türkiye'de demokrasi taraftarı olmanın sol bir parti olarak algılandığını belirtmiştir (Altaş, 2016). İdeolojik açıdan PKK'ya karşı olduklarını öne süren Epözdemir, PKK'nın kuruluş nedeninin Kürt sorununun önüne geçmek ve Kürt/Kürdistan hareketini terörize etmek olduğunu iddia etmiştir (K24, 2020). 2012-2014 yılları arasında HAK-PAR genel başkanlığı görevini yürüten ve sosyalist kimliğiyle tanınan Kemal Burkay, PKK'yı Kürtlerin bir temsilcisi olarak görmediklerini, Kürtlerin çıkarlarını en iyi temsil eden partinin HAK-PAR olduğunu ileri sürmüştür. Burkay, federasyonun ayrı/bağımsız devletle bir ilgisinin olmadığını, farklı etnik grupların aynı devlet çatısı altında birlikte yaşama modeli olduğunu belirtmiştir (Koçer, 2013).

1 Kasım 2015 milletvekili seçimleri öncesinde TRT'de seçim konuşması yapan HAK-PAR Genel Başkanı Fehmi Demir, HAK-PAR açısından Türkiye'nin en temel probleminin

Kürt meselesi olduğunu, bu meselenin çözümünün ise ancak eşitlikçi, barışçıl, adil, demokratik yollarla şiddete başvurmadan federasyon modeliyle mümkün olabileceğini savunmuştur. Federasyonu, bölünme olarak değil, eşitliği esas alan gönüllü birlik olarak tanımlayan Demir, çok dilli, çok kültürlü, çok uluslu bir devlet olarak Türkiye'nin federal tarzda yeniden yapılandırılması gerektiğini, PKK'nın derhal silah bırakmasının şart olduğunu, devletin de Kürt sorununun çözümü yönünde somut adımlar atması gerektiğini belirtmiştir. Demir'e göre Kürt sorunu çözülmeden demokrasi, özgürlük, barış, ekonomi başta olmak üzere hiçbir şey güvence altında olmayacaktır. Bunlara ilave olarak Demir koruculuk sistemi, % 10 seçim barajı ve kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması, Alevilerin taleplerinin karşılanması gerektiğini savunmuştur (Koçer, 2015).

HAK-PAR'ın ideolojisinin mutlak surette anlaşılması için diğer önde gelen Kürt partileriyle karşılaştırmalı olarak ele alınması gerekmektedir. Bu anlamda Kürt hareketinin önemli aktörlerinden olan Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve Hür Dava Partisi (HÜDA PAR) parti tüzük ve programlarının irdelenmesi önem arz etmektedir.

HDP Parti Tüzüğü'nde (2023), demokratik halk iktidarını hedefleyen bir parti olarak HDP'nin, HAK-PAR'dan farklı olarak, LGBT bireylerin de içerisinde yer aldığı tüm ezilen ve sömürülenlerin partisi olduğu ve tüm demokratik muhalefet güçleriyle ortak hareket ettiği vurgulanmıştır. Yine Parti Tüzüğü'nde, HAK PAR'da olduğu gibi, anadilde eğitim hakkının, kimlik ve kültürlerin korunması gerektiği belirtilmiştir. Parti Programı'nda (2021) ise HAK PAR'a benzer bir şekilde, Kürt meselesi, demokrasi temelinde algılanmış; anadilde eğitim, demokratik özerklik, laiklik, eşitlik, özgürlük, barış vb. ilkelere önem atfedilmiştir. Son olarak HDP Parti Tüzüğü ve Programı irdelendiğinde, HAK PAR'ın tersine, Kürt meselinin detaylı bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Yine, HDP Parti Programı'nda ve Tüzüğü'nde "federasyon"dan hiç söz edilmemişken; HAK-PAR, özellikle Kürt sorununun çözümü için sıklıkla federasyon modeline atıfta bulunmuş, "Türkiyelileşme projesi"sinin önemli bir sacayağını teşkil eden HDP'nin sorunun çözümüne yönelik önerdiği "demokratik özerklik" modelini hararetle eleştirmiştir. Buna ilave olarak HDP, PKK'yı bir terör örgütü olarak tanımlamamışken; HAK-PAR, PKK'yı sürekli eleştirmiş, onu bir Kürt hareketi olarak kabul etmemiş, hatta Kürt meselesinin çözümünün önünde bir engel olarak görmüştür.

HDP'ye kapatılma davasının açılmasıyla bu partinin çizgisi 30 Kasım 2012'de kurulan Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti) ile devam etmiştir (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2024). DEM Parti Tüzüğü'nde (2024) partinin, HDP ile benzer şekilde, demokrasi, eşitlik, özgürlük, çoğulculuk, emek, toplumsal cinsiyet, dayanışma, laiklik, adalet, barış, değişim gibi ilkelere önem atfeden ve demokratik halk iktidarını hedefleyen bir parti olduğu belirtilmiştir. Parti tüzüğünde HDP'den farklı olarak ve HAK-PAR'a benzer biçimde LGBT bireylere yer vermeyen DEM Parti, HDP parti tüzüğünde olduğu gibi Kürt sorununu müstakil bir başlık altında ele almamıştır. Bu bağlamda parti, Kürt sorununu Alevi sorunu ve tüm etnik, dini, kültürel kimlik sorunlarıyla birlikte değerlendirmiş ve çözüm üretmiştir. Son tahlilde DEM Parti, Kürt sorunu dahil tüm sorunların ancak barış içinde, diyalog ve müzakere aracılığıyla eşit yurttaşlık temelinde ve kolektif haklarla kalıcı çözüme kavuşturulabileceği görüşünü savunmuştur (Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi, 2024: 4-5).

12 Aralık 2012'de bir Kürt muhalefet partisi olarak kurulan HÜDA PAR'ı diğer siyasi partilerden ayıran temel özelliğinin kendisini sağcı veya solcu bir parti olarak nitelendirmeyip, anti-seküler bir hareket olması ve kendisini herhangi bir partinin alternatifi olarak değil mevcut siyasi sistemin alternatifi olarak görmesi olduğu söylenebilir (Işık, 2024b: 1107). Nitekim Parti Tüzüğü'nde (2012: 11-13) partinin amaçları sıralanırken, ilk sırada, HÜDA PAR'ın İslami değerleri yeniden hayata geçirme amacını güttüğü belirtilmiştir. Bu çerçevede, sistemin toplumun inanç değerleriyle bütünleştirilmesi, toplumun değerlerini siyasete taşıyıp onların egemen kılınması, inanç ve ibadet özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması, ahlaki yozlaşmayla mücadele edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Parti'nin

diğer amaçları arasında temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, Kürt meselesinin çözümü, adil, bağımsız ve tarafsız bir yargının tesisi, can, mal, ırz, akıl ve nesil güvenliği, toplumsal huzur ve barış ile sosyal adaleti sağlamak yer almıştır.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak HÜDA-PAR ile HAK-PAR arasında ciddi benzerlik ve farklılıkların söz konusu olduğu ileri sürülebilir. Kendilerini sistemin bir alternatifi olarak gören her iki partinin ortak yönleri: Kürt muhalefet partileri olması, kendilerini sağ veya sol yelpazede konumlandırmamaları ve Kürt meselesi konusundaki hassas tutumlarıdır. Her iki parti de Kürt meselesinde barışçıl bir yöntemi baz almakta, anadilde eğitimi savunmakta, Kürtçenin resmî dil olarak kabul edilmesini ve Kürtlerin de Türkler gibi ülkenin asli kurucu halkı olarak tanınması gerektiğini öne sürmektedir. Buna ilave olarak PKK karşıtlığı her iki partinin de ortak yönleri arasında yer almaktadır. Adı geçen iki partiyi birbirinden ayıran özellikler ise; HAK-PAR'ın, HÜDA-PAR'ın aksine, kendisini İslamcı bir parti olarak değil, demokratik bir kitle partisi olarak tanımlaması, laiklik yanlısı tutum sergilemesi ve Kürt meselesinin çözümünde açıkça federasyon modelini esas alması olarak özetlenebilir.

Öte yandan, HÜDA PAR ile ilgili gündemi en çok meşgul eden konuların başında parti programında yer verilen, “mevcut merkezi ve yerel devlet organizasyon yapısının ıslahı ile beraber, mevcut yapının tabu olarak kabulünden vazgeçilerek olumlu ve olumsuz tüm yönleri ile eyalet sistemi, özerklik, federasyon gibi yönetim modelleri üzerinde serbestçe tartışılabilmelidir. Toplumun huzur, refah ve güveni için gerekli olduğunun toplumun çoğunluğu tarafından kabulü halinde bu modeller uygulanabilmelidir” (Hür Dava Partisi, 2021) maddesi olduğu öne sürülebilir. Bu maddeden hareketle özellikle muhalefet kanadından, Kürt meselesi ile ilişkili olarak, HÜDA PAR'ın ülkenin üniter yapısını benimsemediği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Ancak burada HÜDA PAR'ın sözü edilen modellerin doğrudan savunucusu olmadığı, bu modellerin serbestçe tartışılabilmemesinden yana tutum sergilediği ve toplumun çoğunluğu tarafından kabul gördüğü takdirde uygulanabileceği, parti yetkilileri ve temsilcileri tarafından sıklıkla ifade edilmiştir. HAK-PAR ise HÜDA-PAR'dan farklı olarak federasyon modelinin doğrudan savunucusu olmuş, üniter (tekçi) yapıyı hiçbir zaman benimsememiştir.

Farklı bir siyaset tarzıyla öne çıkan ve kendisini doğrudan Kürt milliyetçisi bir parti olarak nitelendirmeyen HAK-PAR, ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tabanı bulunan bir Kürt siyasi partisidir. Aşağıdaki tabloda HAK-PAR'ın kuruluşunu izleyen 3 Kasım 2002 milletvekili seçimlerinden 31 Mart mahalli idare seçimlerine uzanan zaman dilimindeki seçim karnesi gösterilmiştir.

Tablo 1: HAK-PAR seçim istatistikleri

Seçimler	Geçerli Oy	Oy Yüzdesi	Milletvekili / Belediye Sayısı
3 Kasım 2002 Milletvekili Seçimleri	-	-	-
28 Mart 2004 Mahalli İdareler Seçimleri	-	-	-
22 Temmuz 2007 Milletvekili Seçimleri	-	-	-
29 Mart 2009 Mahalli İdare Seçimleri	5.670	0,02	0
12 Haziran 2011 Milletvekili Seçimleri	-	-	-
30 Mart 2014 Mahalli İdare Seçimleri	9.570	0,02	1
7 Haziran 2015 Milletvekili Seçimleri	58.645	0,13	0
1 Kasım 2015 Milletvekili Seçimleri	109.722	0,23	0
24 Haziran 2018 Milletvekili Seçimleri	-	-	-
31 Mart 2019 Mahalli İdare Seçimleri	-	-	-
14 Mayıs 2023 Milletvekili Seçimleri	42.547	0,08	0
31 Mart 2024 Mahalli İdare Seçimleri	4.551	0,01	0

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

HAK-PAR'ın kuruluşundan sonra 7'si milletvekili genel seçimi, 5'i mahalli idare seçimi olmak üzere toplamda 12 seçim gerçekleşmişse de yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere

HAK-PAR, milletvekili ve mahalli idare seçimlerinde dikkate değer bir oy oranına ulaşamamıştır. 30 Mart 2014 mahalli idare seçimlerinde HAK-PAR ilk belediye başkanlığını Muş ilinin Konukbekler beldesinde kazanmıştır. 1472 seçmenden 876'sının oyunu almayı başaran yeni belediye başkanı Mahmut Subaşı, HAK-PAR'ın ideolojisine uygun olarak, ilk önce belediyenin Türkçe olan tabelasını Kürtçeye çevireceğini, gençler için Kürtçe ile ilgili Kurslar açacağını açıklamıştır (Bozarlan, 2014). 2015'ten 2023'e kadarki sekiz yıllık dönemde seçimler girme yeterliliğini taşımayan HAK-PAR, 14 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleşen milletvekili seçimlerinde Kasım 2015 seçimlerinde Türkiye genelinde aldığı oyların yarısını bile alamamıştır. Kasım 2015 milletvekili seçimleri öncesinde HAK-PAR, ilan etmiş olduğu seçim beyannamesinde Federal Cumhuriyet, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, özgürlük, barış, değişim, Kürt ve Alevi sorunlarının çözümü, kadınlara yönelik baskı, şiddet ve eşitsizliğin ortadan kaldırılması, işçi ve emekçiden yana ekonomi politikaları, çevre ve doğal yaşamın korunması, anadilde parasız ve genel eğitim, gerçek laiklik vb. konuların üzerinde durmuştur (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2020b).

14 Mayıs 2023 milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmeye hak kazanan HAK-PAR, Cumhuriyet ve Millet İttifak'larına dahil olmamış, seçime 81 ilde kendi listesiyle katılmış, cumhurbaşkanlığı seçiminde ise hiçbir adayı desteklemeyeceğini açıklamıştır. Bu ittifaklar dışında kalan Kürt partileriyle ittifak yapma kararı alan HAK-PAR, bu amaçla PDK-Kurd, Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK), Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), Azadî Hareketi ve TDK TEVGER'e çağrıda bulunmuştur. Bu çağrı üzerine PAK ve TEVGER seçimlerde oylarını HAK-PAR'a vereceklerini duyurmuşken, PDK-Kurd ve Azadî Hareketi, ittifaka katılacaklarını açıklamışlardır. Bu gelişme ile Kürdistan'da HDP dışında bir Kürt muhalefetinin tesisi konusunda önemli bir adım atılmıştır (Rûdaw, 2023b). HAK-PAR, 14 Mayıs 2023 seçimleri öncesinde hazırladığı seçim bildirgesinde aşırı merkezîyetçi devlet yapısına ciddi eleştiriler yönelmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halkı sandığa gitmeye ve boş oy kullanarak protesto etmeye davet eden HAK-PAR, Kürt halkının kolektif taleplerini merkeze alan tek parti olduğu iddiasıyla milletvekili seçimlerinde kendisine oy verilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu seçimlerdeki beyannamesinde ana hatlarıyla Federal Cumhuriyet, demokratik bir Anayasa, genel siyasi af, Kürt meselesi, Alevi sorunu, mülteci sorunu, kadın sorunu, ekonomik gelişme, işsizlik, yoksulluk, çocuk hakları, işçi ve emekçi hakları, uyuşturucu ile mücadele, Avrupa Birliği üyeliği vb. konuların önemi vurgulanmıştır (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2023). Öte yandan HAK-PAR, 2023 milletvekilleri seçimleri öncesinde TRT'de Kürtçe propaganda yapmıştır. Seçim konuşmasını Kürtçe yapan HAK-PAR genel başkan yardımcısı Arif Sevinç, Türkiye'nin en büyük sorununun Kürt sorunu olduğunu iddia etmiş; federasyondan yana olan, Kürtlerin tanınmasını amaçlayan, gerçek anlamda kardeşlik, demokrasi, barış, özgürlük isteyen ve Alevilerin haklarını savunan tek parti olarak HAK-PAR'a oy çağrısında bulunmuştur (Yenigün Haber, 2023). Ancak bu seçimlerden çok düşük bir oy ile ayrılan HAK-PAR, % 10 seçim barajı uygulamasından dolayı milletvekili çıkaramamıştır.

31 Mart 2024 mahalli idare seçimleri öncesinde hazırlanan seçim bildirgesinde HAK-PAR, Türkiye'nin çok uluslu, çok kültürlü, çok dilli yapısının üniter yapıyla uyumlu olmadığını, bunun için barış içinde bir arada yaşama biçimini ifade eden federatif yapının şart olduğunu iddia etmiştir. HAK-PAR'a göre Türkiye'nin adem-i merkezîyetçi anlayışa yönelerek 21 Kasım 1988'de imzaladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na koyduğu çekinceleri derhal kaldırması ve böylece yerel yönetimlerin daha işlevsel olmasını sağlaması gerekmektedir. Belediye başkanları, kaymakamlar, valiler dahil olmak üzere tüm yerel yöneticilerin yerel halk tarafından seçilmesini savunan HAK-PAR; Kürtçenin resmi dil olması, anadilde eğitim hakkı, Alevi sorunu, gerçek laiklik, inanç özgürlüğü, zorunlu din dersleri, çoğulcu/katılımcı bir demokrasi, yeni/sivil/demokratik bir Anayasa, seçim barajının kaldırılması, kadın hakları ve kadına yönelik şiddetin bertaraf edilmesi, İstanbul Sözleşmesi'nin yeniden hayata geçirilmesi, işçi ve emekçi haklarının korunması, turizm,

tarım ve hayvancılığın desteklenmesi, doğal çevrenin korunması gibi konulara önem atfetmiştir (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2024b). Bu seçimlerde HAK-PAR, Türkiye genelinde herhangi bir büyükşehir, il, ilçe ya da belde belediyesi kazanamamıştır.

Son olarak 24 Ağustos 2024'te HAK-PAR genel başkanı Düzgün Kaplan ve Azadi Hareketi genel başkanı Metin Pirani, Diyarbakır'da yaptıkları ortak basın açıklamasında HAK-PAR çatısı altında birleşme kararı aldıklarını ilan etmişlerdir. Bu karar ile Kürtçü ve İslamcı bir oluşum olarak bilinen Azadi Hareketi, kurumsal varlığına son vermiş ve tüm kadroları HAK-PAR'a katılmıştır. Partili yetkililerin Türkçe ve Kürtçe yaptıkları açıklamada Türkiye'de en temel sorunun Kürt sorunu olduğu bir kez daha vurgulanmış, Kürt kimliğinin Anayasada tanınması gerektiği belirtilmiştir. Yapılan açıklamalarda Lozan Antlaşması'nın üzerinden 100 yıl geçmiş olmasına rağmen çok uluslu, çok kültürlü Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'nun en eski ve köklü halkı olan Kürtlerin kendi kaderini tayin etme hakkını tanımadığı ileri sürülmüştür. Dahası, bu süreçte Kürt halkının inkar ve asimilasyon politikalarıyla yok sayıldığı, en temel, meşru haklarından mahrum bırakıldığı ifade edilmiştir. Daha önceki açıklamalarda olduğu gibi, bir kez daha Türkiye'nin en temel sorunun Kürt sorunu olduğu ve bu sorunun eşitlik temelinde çözüme kavuşturulabileceği vurgulanmıştır. Basın mensuplarının sorularını yanıtlayan HAK-PAR genel başkanı Düzgün Kaplan; Kürtlerin haklarını savunan tüm oluşumların bir arada olmaları gerektiğini, Kuzey Kürdistan'da birleşmenin şart olduğunu, atılan bu adımın büyük olmakla birlikte yeterli olmadığını, Kürtlerin haklarını ve statülerini savunan yeni birleşmelere önyak olacaklarını, böylelikle birleşmeyi daha da genişleteceklerini açıklamıştır. Buna ilave olarak Azadi Hareketi'nin kendilerine katılmasıyla partilerinin daha renkli hale geldiğinin ve Kürt siyasi hareketinin temsili noktasında önemli bir gelişme kaydedildiğinin, HAK-PAR'ın kitleselleşip alternatif olabileceğinin altını çizmiştir (Doğru Haber Gazetesi, 2024; <https://hakpar.org.tr>, 2024; Rûdaw, 2024a; Rûdaw, 2024b).

Ancak HAK-PAR'ın kitleselleşip alternatif olabilmesinin yolunun mutlak surette dışarıya açılmaktan geçtiği ifade edilebilir. Çünkü HAK-PAR'ın yalnızca var olan kadrolarıyla ya da sadece HAK-PAR'lularla büyümesi son derece güçtür. HAK-PAR'ın halihazırda tam anlamıyla bir kitle partisi değil, içine kapanık bir parti, hatta cemaat görünümü verdiği bile ileri sürülebilir. Bundan dolayı son zamanlarda bazı partili yetkililer, partinin kuruluş felsefesinden uzaklaştığını belirtmektedir. Örneğin HAK-PAR eski genel başkan yardımcısı Paşa Akdoğan ve meclis üyesi Sana Sezen, HAK-PAR'ın Kürt halkının tümüne, tüm katmanlarına (İş insanları, aydın, din bilginleri vb.) açılması gerektiğini savunmuştur. Parti içi demokrasi mücadelesi veren önemli isimlerden olan Akdoğan ve Sezen, HAK-PAR'ın kuruluş kodlarına tekrar dönerek, kendisi gibi düşünmeyen herkesi ve dört eğilimi (muhafazakar, milliyetçi, sosyalist, liberal) kucaklayan bir cephe partisi haline gelmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Son tahlilde HAK-PAR'ın seçimlerdeki başarısızlığı, parti içindeki istifalar önemli ölçüde partinin farklı kesimlere açılmamasına ve değişen dünya konjonktörüne uyum sağlamamasına bağlanmıştır. Parti içi demokrasi mücadelesi de ağırlıklı olarak bu eksende ilerlemektedir (Xani TV, 2024). HAK-PAR'lı yetkili ve temsilcilerin sadece yerel/yöresel kanallarda değil, özellikle Türkiye'deki ulusal TV kanalları ve sosyal medya mecralarında aktif olarak yer almadan HAK-PAR'ın tanınması ve mevcut Kürt partileri arasındaki en önemli aktör konumundaki DEM Parti'ye alternatif olması pek mümkün görünmemektedir. HAK-PAR, kendisini bir Türkiye partisi olarak tanımlamadığından Türkiye Cumhuriyeti devleti nezdinde, Kürt meselesi gibi bir konuda bile muhatap alınmamaktadır.

Nitekim Ortadoğu'da meydana gelen değişimin Türkiye'de yaratacağı etkileri öngören MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin önce 1 Ekim 2024'te Meclis'in açılışında DEM Parti

milletvekilleriyle tokalaşmasıyla başlayan, ardından yaptığı açıklama⁴ ile devam eden süreç, HAK-PAR'sız ilerlemekte, PKK'nın silahlı mücadeleyi sonlandırarak örgütün tasfiye edilmesi amaçlanmaktadır. Bu süreçte muhatap alınmayan HAK-PAR⁵; DEM Parti genel başkanlarının devre dışı bırakılarak devletin bizzat kendi belirlediği DEM Heyeti eliyle yürütülen ve İmralı'da Öcalan'la, Parlamento'da bulunan partilerle gerçekleştirilen görüşmeler dizisini “devlet projesi” olarak nitelendirmiştir. HAK-PAR'a göre, Kürt meselesini ihmal eden, onu PKK'ya ve silahlı mücadelesine indirgeyen devlet anlayışı terk edilmedikçe barış, birlik ve beraberlik mümkün olmayacaktır. Dahası Kürt meselesinin adil ve eşitlikçi bir şekilde çözülememesi, Türkiye'nin gerek komşularıyla gerekse tüm çağdaş dünyayla gerilim içinde olmasına, ırkçılık ve şiddet unsurunun artmasına, toplumsal yapının yozlaşmasına ve demokratik kurumların işlevsizleşmesine yol açmaktadır. Bundan dolayı Kürt meselesi mutlaka eşitlikçi ve adil bir çözüme kavuşturulmalıdır. HAK-PAR, Bahçeli'nin çıkışlarıyla başlayan süreçte Kürt meselesinin de çözüme uygun bir zemine dönüştürülmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Bunun için Türkiye sınırları içerisinde yaşayan otuz milyonluk bir nüfusa sahip Kürtlerin kolektif hakları tanınmalı; Kürtçe resmî dil olarak kabul edilmeli, ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim dili olarak kullanılmalı; Türkiye devleti federal tarzda yeniden yapılandırılmalıdır (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2025a).

Sonuç

Bu çalışma, HAK-PAR'ın Türk siyasal hayatındaki özgün konumunu ve federasyon konusundaki ısrarlı tutumunu ortaya koyarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir. Ancak partinin seçimlerdeki başarısızlığı ve sınırlı tabanı, federasyon talebinin siyasal sistemde karşılık bulmasını engellemektedir. Politikalarının merkezine Kürt sorununu yerleştiren, geniş kitlelerin bir araya gelmesiyle kurulan HAK-PAR'ın siyaset tarzı ve yöntemleriyle diğer partilerden ayrıldığı ileri sürülebilir. HAK-PAR, Kürt kimliğiyle bütünleşen bir demokratik kitle partisi görünümü vermekle birlikte, Kürt halkının çıkarlarına vurgu yapan HAK-PAR'ı son tahlilde Kürt milliyetçisi bir parti olarak nitelendirmek doğru değildir. Kürt siyasal hareketinin önemli bir aktörü olma amacını taşıyan HAK-PAR, ağırlıklı olarak Kürt sorununu haketinin merkezine almış olmakla birlikte Alevi sorunu, kadın sorunu ve kadın hakları, işçi ve emekçi hakları, ekonomik gelişme, demokrasi, barış, laiklik, değişim, yenilik, sivil bir Anayasa, anadilde eğitim hakkı, Kürtçenin ikinci bir resmî dil olarak kabul

⁴ MHP lideri Devlet Bahçeli, partisinin grup toplantısında PKK'nın kurucusu Abdullah Öcalan'a yaptığı çağrıda “Şayet terörist başının tecriti kaldırılırsa, gelsin DEM Parti grup toplantısında konuşsun, terörün bittiğini, örgütün lağvedildiğini ilan etsin” ifadelerine yer vermiştir. Türk milleti için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır olduklarını belirten Bahçeli, “Bu dirayet ve kararlılığı gösterirse, umut hakkının kullanımıyla ilgili yasal düzenlemenin yapılması ve bundan yararlanmasının önü de ardına kadar açılsın. Ne kandil, ne Edirne adres İmralı'dan DEM'e uzansın, terör sorunu ülke gündeminden tamamen çıkarılsın. Hodri meydan, buna varız” açıklamasında bulunmuştur (NTV, 2024).

⁵ HAK-PAR dış ilişkilerden sorumlu genel başkan yardımcısı Cafer Stêrk, Bahçeli'nin girişimlerini olumlu olarak değerlendirmiş, ancak Kürt meseline tek bir partinin değil, bütün parti ve aktörlerin muhatap kılınması gerektiğini ifade etmiştir. Stêrk'e göre, köklü bir tarihe sahip Kürtler ile Türkler arasında bir ittifakin da kurulması mümkün olmakla beraber, bu ittifaka giden yol federasyondan geçmektedir (Dengê Azadi TV, 2025). Bahçeli'nin girişimleri üzerine halihazırda doğrudan bir açıklama yapmayan HAK-PAR genel başkanı Düzgün Kaplan ise Ortadoğu coğrafyasında yaşanan gelişmelerin Türkiye, İran, Irak ve Suriye'yi etkileyeceğini, çok dinli ve çok uluslu bu coğrafyada en realist çözümün federasyon olduğunu iddia etmiştir (Hak ve Özgürlükler Partisi, 2025b). Öcalan'ın 25 Şubat 2025 tarihli “... devlet ve toplumla bütünleşme için kongrenizi toplayın ve karar alın, tüm gruplar silah bırakmalı ve PKK kendini feshetmelidir” açıklamasını destekleyen, Kürt meselesini PKK'dan ibaret görmeyen HAK-PAR Başkanlık Kurulu ise Öcalan'ın mesajında yer verdiği “Aşırı milliyetçi savruluşun zorunlu sonucu olan, ayrı ulus-devlet, federasyon, idari özerklik ve kültüralist çözümler tarihsel toplum sosyolojisine cevap olamamaktadır” açıklamaya karşı çıkmıştır. Bu açıklamayla Öcalan'ın Türkiye'de yaşayan 30 milyon Kürdün en temel meşru ve kolektif hakları için mücadele etmeyi bırakmasını ve devletin klasik tekçi ideolojisine teslim olmasını önerdiği iddia edilmiştir (HAK-PAR Başkanlık Kurulu, 2025). HAK-PAR'ın esas itibarıyla Öcalan'ın mesajında geçen “federasyonun toplum sosyolojisine cevap veremediği” şeklindeki açıklamasından rahatsız olduğu ileri sürülebilir.

edilmesi, Kürt kimliğinin Anayasal statüye kavuşturulması, adem-i merkezîyet gibi konuların da üzerinde durmuştur. Kürt sorununun çözümünü ise HDP ve HÜDA PAR'dan farklı olarak “federasyon” modelinde görmüştür. Federal Cumhuriyet'ten yana olan HAK-PAR, “federasyon”u ayrı bir devlet ya da bir bölünme modeli olarak değil, farklı etnik grupların aynı devlet çatısı altında birlikte yaşama modeli olarak tanımlamıştır. Ancak, federasyona son derece olumlu anlamlar yükleyen HAK-PAR, federasyonun dünya üzerindeki farklı uygulamalarından hangisinin tercih edebileceği konusunu açıklığa kavuşturamamıştır.

Öte yandan kendisini Kürt halkının tek temsilcisi konumunda gören HAK-PAR, seçimlerde kayda değer bir başarı sağlayamamıştır. HAK-PAR'ın Kürtlerin ağırlıkta olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de son derece düşük oy oranına sahip olması, önemli ölçüde seçmenlerin diğer Kürt siyasal partilerine olan teveccühleriyle ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede Kürt halkının geniş kesiminden oy alabilen HDP, federasyon hariç, neredeyse HAK-PAR'ın savunduğu tüm hususları (Yenilik, değişim, anadilde eğitim, Kürt kimliğinin Anayasal güvenceye alınması, laiklik, demokrasi, barış, özgürlük vb.) desteklemişse de kendisini, HAK-PAR'da olduğu gibi, “Kürdistani bir parti” olarak değil, bir “Türkiye partisi” olarak takdim etmiştir. Böylelikle Kürt siyasal hareketinin en büyük temsilcisi konumundaki HDP, hem Kürtlerin hem de Türklerin oylarını alabilmiştir. HAK-PAR'ın kendisini doğrudan “muhafazakar” bir parti olarak tanımlamamış olması da muhafazakar görüşlü Kürtlerden teveccüh görmeye engel bir durum olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında HAK-PAR'ın her platformda yoğunlukla “federasyon” ve Kürt meselesi konularını gündeme taşıması da geniş kitlelerden destek görmesine engeldir. Özellikle, federasyon vurgusu, federasyonu bir bölünme olarak gören ve bölünmeden yana olmayan Kürtlerin ve Türklerin tepkisine yol açmaktadır. HAK-PAR'ın genişlemesinin ve HDP gibi güçlü bir partinin rakibi olarak siyaset sahnesinde varlık gösterebilmesinin yolunun salt federasyonu ve Kürt meselesini değil, Türkiye'nin tüm meselelerini gündemine almasından, daha ılımlı söylemlerden, bir Türkiye partisi gibi hareket etmesinden geçtiği ileri sürülebilir.

Makale Bilgileri	
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.
Yazar Katkıları	Makale tek kişi tarafından kaleme alınmıştır.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yapay Zekâ Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçlarından faydalanılmamıştır.

Article Information	
Evaluation	Two Outside Referees / Double-Sided Blinding
Ethical Statement	It is hereby declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and that all studies utilized were indicated in the bibliography.
Similarity Scanning	Done – iThenticate
Ethical Statement	The study does not require ethics committee approval.
Author Contributions	This study was written by a single author.
Conflict of Interest	No conflict of interest declared.
Funding	No external funding was used to support this research.
Copyright & License	Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Artificial Intelligence Statement	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.

Kaynakça

- Altaş, G. (2016, 15 Nisan). Hak-Par: Özyönetim uğruna ölünmez. Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/turkish/interview/15042016> (Erişim tarihi: 20.01.2025)
- ALTER MEDYA. (2021, 21 Ocak). HAK-PAR Erbil temsilcisi Zana Sezen ile röportaj Türkiye [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=OCEbCuv0u70&t=536s>
- ALTER MEDYA. (2023, 24 Şubat). HAK-PAR'dan çağrı [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=oIZcGeDQO3s>
- Amed Radyo TV. (2023, 7 Mayıs). Soruyorum-HAK-PAR Genel Başkanı Düzgün Kaplan konuk [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=quLnxEnDo8A>
- Anadolu Ajansı. (2015, 26 Ekim). HAK-PAR genel başkanı Demir hayatını kaybetti. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/hak-par-genel-baskani-demir-hayatini-kaybetti/455863>
- Anayasa Mahkemesi. (2008). Siyasi parti kararları. Erişim adresi: <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2008/1/1>
- Ateş, H. (2016). Günümüzün sosyal ve politik kontekstinde adem-i merkeziyet ve Prens Sabahattin (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015). Devletin gelişim süreci. İşletme Fakültesi Dergisi, 16(2), 195-206.
- Benedikte, T. (2014). Modern özerklik sistemleri: Dünya özerklik örnekleri. Ankara: Nika Yayıncılık.
- Bozarslan, M. (2014, 4 Nisan). HAK-PAR ilk belediyesini kazandı. Aljazeera Türk. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/hak-par-ilk-belediyesini-kazandi>
- CNN Türk (2015, 25 Ekim). HAK-PAR Genel Başkanı Fehmi Demir geçirdiği kazada hayatını kaybetti. Erişim adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/hak-par-genel-baskani-fehmi-demir-gecirdigi-kazada-hayatini-kaybetti-502731>
- Çağdaş, T. (2019). Federal ve üniter devletlerin yerinden yönetim birimlerinin benzerlik ve farklılıkları açısından incelenmesi. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 161-179.
- Dengé Azadî TV. (2025, 15 Şubat). Cafer Stêrk – HAK-PAR Genel Başkan Yardımcısı [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=TI3o3DqQQNg> (Erişim tarihi: 20.02.2025)
- Doğru Haber Gazetesi. (2024, 24 Ağustos). HAK-PAR ile Azadî Hareketi birleşiyor. Erişim adresi: <https://dogruhaber.com.tr/haber/1058820-hak-par-ile-azadi-hareketi-birlesiyor/>
- Gözler, K. (2017). "Devlet" kelimesi üzerine bir deneme. *Türkiye Günlüğü*, 129, 5-9. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gen.tr/devlet-kelimesi.pdf>
- Gözler, K. (2018). Anayasa hukukunun genel esasları. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2020). Anayasa hukukunun genel teorisi: Cilt I. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gümüş, F. (2002). Decentralism versus centralism in Ottoman Anatolia 1919-1922 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Haber Türk TV. (2015, 25 Ekim). HAK-PAR genel başkanı kazada yaşamını yitirdi. Erişim adresi: <https://tv.haberturk.com/tv/gundem/video/hak-ve-ozgurlukler-partisi-hak-par-genel-baskani-fehmi-demirin-mersinin-tarsus-ilcesinde-gecirdigi-trafik-kazasi-sonucu-yasamini-yitirdigi-bildiri/153364>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2009). Açılım ve Kürt sorunu için demokratik federal çözüm önerisi. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2020/05/18/1449/hak-ve-ozgurlukler-partisi-hak-par-3/> (Erişim tarihi: 02.03.2025)
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2020a). Parti programı. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2020/05/17/3440/hak-ve-ozgurlukler-partisi-programi-2/>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2020b). 1 Kasım 2015 seçim bildirgesi. Erişim adresi:

- <https://hakpar.org.tr/2020/05/18/1456/2015-secim-bildirgesi/>
 Hak ve Özgürlükler Partisi. (2023). HAK-PAR 14 Mayıs 2023 seçim bildirgesi: Federal cumhuriyet için HAK-PAR. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2023/04/10/11995/federal-cumhuriyet-icin-hak-par-hak-par-14-mayis-2023-secim-bildirgesi/>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2024a). Parti tüzüğü. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2020/05/17/1382/parti-tuzugu/>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2024b). HAK-PAR 2024 yerel seçim bildirgesi. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2024/03/01/13326/hak-parin-2024-yerel-secim-bildirgesi/>
- HAK-PAR Başkanlık Kurulu. (2025, 28 Şubat). 'Kürt meselesi PKK'den ibaret değildir'. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2025/02/28/13907/hak-par-baskanlik-kurulu-kurt-meselesi-pkk-den-ibaret-degidir/>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2025a, 11 Ocak). Hak ve Özgürlükler Partisi HAK-PAR Parti Meclisi 11 Ocak 2025 tarihinde Ankara Genel Merkez'de toplandı. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2025/01/12/13838/hak-ve-ozgurulukler-partisi-hak-par-parti-meclisi-11-ocak-2025-tarihinde-ankara-genel-merkezde-toplandi/>
- Hak ve Özgürlükler Partisi. (2025b, 22 Şubat). HAK-PAR Viyana Kongresi; Düzgün Kaplan; Kürtler gecikmeden ulusal talepleri etrafında birleşmeli. Erişim adresi: <https://hakpar.org.tr/2025/02/22/13884/hak-par-viyana-konferansi-duzgun-kaplan-kurtler-gecikmeden-ulusal-talepleri-etrafinda-birlesmeli/>
- Halkların Demokratik Partisi. (2012). Parti programı. Erişim adresi: <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8/>
- Halkların Demokratik Partisi. (2023). Parti tüzüğü. Erişim adresi: <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/>
- Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi. (2024). Parti tüzüğü. Erişim adresi: <https://www.demparti.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/Parti%20metinleri/dem-parti-tuzuk.pdf>
- Heywood, A. (2018). Siyaset. Ankara: Felix Kitap.
- <https://hakpar.org.tr/>
- Hür Dava Partisi. (2012). Parti tüzüğü. Erişim adresi: <https://files.hudapar.org/media/StatikIcerikGorselleri/Yayinlar/PdfDosyaları/tuzuk.pdf>
- Hür Dava Partisi. (2021). Parti programı. Erişim adresi: <https://files.hudapar.org/media/StatikIcerikGorselleri/Yayinlar/PdfDosyaları/turkce.pdf>
- Işık, M. (2023). Türk siyasi hayatında Kürt siyasi hareketi: Siyasi partiler üzerinden bir analiz. S. Aslan ve Ö. Taylan (Ed.), siyaset ve afet yönetimine ilişkin çalışmalar içinde (s. 37-57). İstanbul: Kalan Yayınları.
- Işık, M. (2024a). 28 Şubat postmodern darbesinin aktörleri üzerine bir analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 126-148.
- Işık, M. (2024b). Kürt muhalefet partisi olarak Hür Dava Partisi'nin (HÜDA PAR) Kürt meselesine yaklaşımı. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 1098-1124.
- K24. (2020, 11 Şubat). Epözdemir: PKK'nin kuruluş sebebi Kürt meselesinin önüne geçmektir. Erişim adresi: <https://www.kurdistan24.net/tr/story/61085-Ep%C3%B6zdemir:-PKK%E2%80%99nin-kurulu%C5%9F-sebebi-K%C3%BCrt-meselesinin-%C3%B6n%C3%BCne-ge%C3%A7mektir>
- Koçer, J. (2013, 3 Nisan). HAK-PAR Genel Başkanı Kemal Burkay Halk TV'de gündemi değerlendirdi [Video]. Youtube. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=fE76R_fEjZY (Erişim tarihi: 22.12.2025)
- Koçer, J. (2015, 25 Ekim). HAK-PAR Genel Başkanı Fehmi Demir'in yaptığı son TV konuşması [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=h-1I2s1Wkp4&t=339s> (Erişim tarihi: 22.12.2025)
- Köroğlu, T. (2015). Türkiye'de adem-i merkezîyet tartışmaları (Yayımlanmamış yüksek lisans

- tezi). Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- NTV Haber. (2015, 25 Ekim). HAK-PAR genel başkanı kazada hayatını kaybetti. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/hak-par-genel-baskani-kazada-hayatini-kaybetti,Cie7HRaZG0OCJPxXsczBBw>
- NTV Haber. (2024, 22 Ekim). Bahçeli'den Öcalan çağrısı: Meclis'e gelsin DEM grubunda silah bırakıldığını ilan etsin. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devlet-bahceliyeni-cozum-surecine-degil-ortak-akla-ihhtiyac-var,eQxj8pgy1USsBPoswfiHhg> (Erişim tarihi: 24.01.2025)
- Ökmen, M. (1999). Ekonomik dönüşüm sürecinde adem-i merkeziyetçi eğilimler ve kentleşme (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özkaya, Ö. (2020). Devlet olgusu üzerine bir değerlendirme. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 8(16), 317-352. <https://doi.org/10.18771/mdergi.848419>
- Rûdaw. (2023a, 27 Mayıs). 42 bin oy aldı: HAK-PAR'ın oyları neden düştü? Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/270520233> (Erişim tarihi: 12.11.2025)
- Rûdaw. (2023b, 2 Mayıs). HAK-PAR'lı Çelebi: TİP'e reva görülen Kürde neden görülüyor? Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/020520235> (Erişim tarihi: 12.11.2025)
- Rûdaw. (2024a, 25 Ağustos). 2 Kürt partisi birleşme kararı aldı! Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/240820244> (Erişim tarihi: 08.09.2024)
- Rûdaw. (2024b, 25 Ağustos). HAK-PAR ve Azadi Hareketi birleşti, birleşme ne getirecek, nasıl çalışacaklar? Erişim adresi: <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/2508202414> (Erişim tarihi: 08.09.2024)
- Saygılı, A. (2010). Modern devlet'in çıplak sureti. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 59(1), 61-97.
- Trend Medya. (2024, 6 Ağustos). Düzgün Kaplan Trend Medya'da [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Gt79mZv1Y78>
- TRT Haber. (2015, 25 Ekim). HAK-PAR Genel Başkanı Demir hayatını kaybetti. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/hak-par-genel-baskani-demir-hayatini-kaybetti-211464.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Dördüncü bölüm: Siyasi haklar ve ödevler. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- Uslu, F. ve Angun, S. (2020). Türkiye'de siyasi parti kapatma nedeni olarak "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi". Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(Millî Egemenlik Özel Sayısı), 39-60.
- Uygun, O. (1996). Federal devlet: Temel ilkeler, kurumlar ve uygulama. İstanbul: Çınar Yayınları.
- Xani TV. (2024, 23 Mayıs). Yan etki - Hak-Par da demokrasi mücadelesi [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=AjLfgLJ-IE0> (Erişim tarihi: 25.01.2025)
- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı. (2025). Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR). Erişim adresi: <https://www.yargitaycb.gov.tr/icerik/1139>
- Yeniğün Haber. (2023, 7 Mayıs). TRT seçim konuşmaları: HAK-PAR [Video]. Youtube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=l3g4rZZxHnE>
- Yüksek Seçim Kurulu. (t.y.). Seçim istatistikleri. Erişim adresi: <https://www.ysk.gov.tr/tr/secim-i%CC%87statistikleri/78318>
- Zabanoğlu, H. G. (2018). Günümüzde ulus-devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559.